

## V. URBUTIS

## ŠAKNIES \*(s)ket- ŽODŽIAI

1. Lie. *kēstės* „dvi (kartais sujungtos) kartelės šienai, šiaudams ir kt. nešti, neštuvai“ (kartu su rečiau vartojama vienaskaitos forma *kēstė* „viena kesčių kartelė; kartis, smaigas“) – tipiškas žemaičių žodis. Pavadinamajam dalykui virstant etnografinė seniena, tas žodis vis labiau netenka aktualumo ir vietomis, rodos, jau ima grimzti užmarštin. Iš Lietuvių kalbos žodyno (LKŽ V 639 t.) šaltinių ir papildomos informacijos (Židikai, Sedà, Darbėnai, Kuliai, Šaukėnai) matyti, kad *kēstės* (ir *kēstė*) apima gal didesniąją (šiaurinę ir vidurinę) dalį visų žemaičių ir sykiu niekur neprasiskverbia į gretimus Aukštaičius. Tame pačiame plote vietomis pasitaiko vyr. g. *kēstis* „kestė“ (LKŽ V 645 iš Kulių jis nurodytas ir kitoniška reikšme – „iš vyčių nupintas samtis žuvims gaudyti“, kuri veikiausiai perkelta iš panašiai tariamo kito žodžio *kēsėlė* || *kēsėlis*). Tačiau daugiskaitinio *kēsčiai* „kestės“ geografija jau visai kitokia: pagal LKŽ 635 tai perdėm aukštaičių vakariečių žodis, pažįstamas nuo Šiaulėnų šiaurėje iki Slavikų pietuose (jo pakliūta ir į Neselmano žodyną). Dar kitas morfologinis variantas – *kēsčios* – išplitęs Žemaičių pietuose, pereidamas ir į gretimą aukštaičių vakariečių teritoriją; iš Milkaus, Neselmano, Kuršaičio žodynų ir kitų to kampo raštų matyti, kad jo (bei vns. *kesčià*) būta ir Prūsų lietuvių šnektose. Variantai *kestys* (dgs.), *kēsčiai*, *kēsčios* yra reti, iš dalies tik iš raštų žinomi ir jau turimo geografijos vaizdo nekeičia. Iš Žemaičių šiaurės (Mažeikių, Vieکشnių) dar yra nurodomas *kēštės*, kurio *š* veikiausiai bus atsiradęs dėl kitų artimos formos ir reikšmės žodžių poveikio, plg. vieکشniškių *akštis* „akuotas“ (kitur ir „akstis, smaili kartelė“), *kāška-šekštis* „kartis vežimui priveržti“, *kēkštis* „lazda, kaška“; pastarasis, vien iš Vieکشnių težinomas, pats, galimas daiktas, yra išriedėjęs iš *kēstė* (|| *kēs-tis*) jeigu ir ne tiesiai fonetiškai dėl *k* įterpimo ir tolesnio *ks* virtimo į *kš* (tam šiek tiek nepritaria reikšmės ir galūnės skirtumas), tai gal dėl kontaminacijos su *kēkšis* „geinys, ritmuša; kartis su geležiniu kabliu“ ar (-)šekštis. Priesagose *š* vietoj pirminio *s* ir šiaip nėra retenybė, plg. *gruņšlas*||*gruņšlas*, *krumsljys*||*krumšljys*, *kramsnóti*||*kramšnóti*, jau nekalbant apie *graibstas* (*graibstis*) || *graībštās* (*graībštis*), *kūpstis*||*kūpštis* tipo pavyzdžius, einančius išvien su *akštis*||*akštis*, *smaigstis* (*smaigstė*)|| *šmaigštis* (kur *s* > *š* po *k*). Po to, kas sakyta, kokio atskiro aiškinimo nebėra reikalingas nė *kēštās* „kestė“, jei tik apskritai šiuo variantu galima pasikliauti (įtarimą kelia geo

grafinė izoliacija: LKŽ V 648 jis nurodytas iš Léipalingio, vadinasi, Dzūkų pietų, toli nuo žemaičių ir aukštaičių vakariečių teritorijos, kurioje, kaip matėme, išsitenka visi kiti variantai).

Žodis *kęstės* pirmiausia aptinkamas ne lietuviškuose, o lenkiškuose raštuose, kur jis reiškiasi kaip lituanizmas *kiescie*. Apie 1700 m. Salantuose rašytame dokumente juo vadinami specialūs alaus neštuvai: *Kiescie do noszenia piwa, przepięte łancuchami dwoma, po bokach z antabami*<sup>1</sup>. Kitas K. Jablonskio surastas lenkiškai rašytas (1778 m.) dokumentas su šiuo lituanizmu yra iš Ketūnų (vadinasi, irgi iš to Žemaičių ploto, kur ir dabar *kęstės* pažįstamos); čia minima įrankio funkcija (*do noszenia słomy lub siana*) niekuo nesiskiria nuo dabar labiausiai įprastos. Iš ankstesnių žemaičių rašytojų *kestės* „neštuvai“ nebuvo svetimas žodis Daukantui, Valančiui. Daukantas vns. *kestė* taikė, remdamasis pirmesne jam pažįstama reikšme „kartis, smaigas“ (iš dalies išlikusia iki šiol), ir ieties (ragotinės) kotui vadinti (šalia dar prisidarytas būdvardis *kestinis, -ė* — Būde, pavyzdžiui, kalbama apie *kestinę ragotinę*).

E. Frenkelis, pasakęs, kad lie. *kęščios* (*kęščiai, kęstės*) etimologija neaiški, klausimo forma kelia mintį, ar kartais nebūtų galima giminystė su lie. *kàsti*, s.sl. *česati* „drėksti, skinti; šukuoti“ ir t. t., pridurdamas, kad reikšmės atitikmeniu čia galėtų eiti go. *badi* „lova“, kuris susijęs su lie. *bèsti*, lo. *fodere* „kasti“<sup>2</sup>. Jau iš karto matyti, kad iškeltai minčiai trūksta įtaigumo. Ypač nesuprantamas lieka semantinis ryšys su *kàsti*. Go. *badi* nieko negelbsti — lie. *kęstės* juk reiškia „dviejų kartelių neštuvai, (šiaudų, šieno) nešamosios kartys“, tad pamatu čia eina „karties“ reikšmė, o germanų žodis — „lova“ (dar plg. s.v.a. *betti* „lova; lysvė“, (s.) ang. *bed(d)* „t. p.“ ir kt.), ir pirmine reikšme čia paprastai laikoma (žinoma, jeigu siejama su *bèsti*, lo. *fodere*, o tai ne visiems atrodo priimtina<sup>3</sup>) „žemėje išraustas guolis (miegamoji duobė)“.

Kuria linkme kreipti lie. *kęstės* etimologijos ieškojimus, pasidarys aiškiau, apžvelgus maždaug tokios pat reikšmės ir formos žodžius latvių kalboje. Pirmiausia, žinoma, krinta į akį Pažemaitės latvių dialektizmas *ķestes* „šieno kupetų nešamieji medžiai“, kurį jau Endzelynas Miülenbacho žodyne (ME II 371) yra atpažinęs esant paskolintą iš lie. *kęstės*; ten pat vartojama vns. *ķeste* „(kesčių) kartis; pailga kestėmis panešama šieno kaugė“ ir išvestinis veiksmažodis *ķestīt* „su keste mušti; paskubomis valgyti“ (EH I 698), labai primenantis lie. *nu-kestyti* „nuplakti“ (Juškės žodynas) ir *pri-kestėti* „privalgyti“ (Skuōdas; žr. LKŽ V 640, 646). Kiek šiauriau (Liepoja, Aizputė) ir nelauktai net vidury Latvijos (Lazduonoje) vietoj *ķestes* randamas *ķeškis*, kurį Endzelynas tik palygina su lie. *kęščiai*, bet ar jį reikia laikyti

<sup>1</sup> K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, I, Kaunas, 1941, 86.

<sup>2</sup> E. Fraenkel, LEW I 245.

<sup>3</sup> J. de Vries, AEW<sup>2</sup> 29.

skoliniu, aiškiai nepasako (ME II 371). Frenkelio žodyne tarp *ķestēs* ir *ķešķis* skirtumo nedaroma – abu lygia dalia kildinami iš lietuvių kalbos. Pradžios *ķ-* iš tiesų lyg ir pritaria tokiam (abiem žodžiams vienodam) aiškinimui. Negali būti abejonės tik dėl *-šķ-* atsiradimo iš *-stj-* pačioje latvių kalboje, plg. la. *īkšķis* iš *īkstis* „nykštys“, *ašķis* (ppr. dgs. *ašķi*) „ašutas“ šalia *aste* „uodega“. Kamiengalio skirtumas ir geografija (ypač jei atsirastų papildomos informacijos, patvirtinančios išplitimą Latvijos vidury) truputį trukdo la. *ķešķis* laikyti neabejotinu lituanizmu. Nėra visiškai negalima, kad *ķ-* čia yra atsiradęs vietoj senesnio *šķ-* (< \**sk-*).

Latvių kalboje iš tiesų yra žodžių, formaliai ir semantiškai labai artimų lie. *kēstēs*, tačiau pradžioje turinčių ne \**k-* (> *c-*), o \**sk-* (> *šķ-*). Iš tokių giminaičių, iki šiol nesusietų su lie. *kēstēs*, artimiausi yra la. (trm.) *šķeste* „(ilga) rykštė, vytis; bruikštas (gyvuliams varyti); klostis (kartelė stogo šiaudams prispausti); kartelė, žalga“, *šķests*, *-s* „ilga, laiba kartis, žalga“ (ir *šķestiņš* „klostis“), *šķests* „lentos atskala smailiu galu; ilga, laiba kartis; bruikštas, vytis“, *šķesta* „kartelė; meškerykotis; klostis“ (ME IV 29). Dėl kitoniškos darybos truputį atokiau stovi la. (trm.) *šķesteres* „krovinių valtys, vytinės grindžiamosios kartys, grindos, klostai“, *šķestra* (*šķestrš*, *šķestris*) „kartelė; vytis; meškerykotis; klostis“ (ME IV 29). Ypač svarbūs yra la. (trm.) *šķeteri* „klostys“ (ME IV 30), *šķetra* „kartelė; vytis su šakomis ir lapais; klostis; ilgšė, žalga (apie moterį)“ (ME IV 31) ir iš dainos žinomas vns. gal. *šķetu* (variante *pagali* „pagalį“; ME IV 29): jie rodo, kad ir kiti minėti lietuvių ir latvių karties pavadinimai turi šaknį \*(*s*)*ket-*, vadinasi, su galiniu *t*. Tad lie. *kēstēs* darybiškai reikėtų skaidyti *kēt-(s)tēs*, la. *šķeste* – *šķet-(s)te*, la. *šķestra* – *šķet-(s)tra* ir t. t. Kuri iš dviejų priesagų – ilgesnioji (su *s* priekyje) ar trumpesnioji (be *to s*) – kiekvienu atskiru atveju pavartota, neįmanoma tikrai pasakyti, nes abejopa daryba lygiai galima, plg. lie. *klō-stē* (*klo-stis*, *-iēs*, *klō-stas*) „kartelė stogo šiaudams priveržti“ ir *klo-tē* (*klo-tis*, *-iēs*) „t. p.“ (: *klōti*); *maik-stē* (*maig-stas*) „smaigas, varpstis (apyniams)“, la. *maik-ste* (*maig-ste*, *maig-ste*, *maig-sts*, *-s*) „smaigas, varpstis; meškerykotis; (dgs.) grebėstai“, *meik-ste* (*meik-sta*, *mèik-sts*<sup>2</sup>, *-s*) „kartis, smaigas“ (: lie. *miegti* „mygti, spausti“, la. *miēgt*, *meigt* „t. p.“); lie. *rañ-stis* ir *rañ-tis*, la. *ram-te* „lazda“ (: lie. *reñti*, la. *reñtiēs*<sup>2</sup> „remtis“); lie. *smaig-stē* (*smaig-stis*) ir *smaig-tis* (: *smeigti*); *sviř-stē* (*sviř-stis*), la. *sviř-sts*<sup>2</sup> „svirtis, svertas“ ir lie. *sviř-tis*, *-iēs* (*sviř-tis*), la. *sviř-te* „svertas, dalba“, *sviř-ts*<sup>2</sup> „svirtis“ (: lie. *sveřti*, la. *svērt*); lie. *viřp-stē* (*viřp-stis*) ir *viřp-tis* (*viřp-tis*, *-iēs*) (: *veřpti*); la. *šàu-strš*<sup>2</sup> „brūklys, kuoka, pagalys“ ir *šàu-trš*<sup>2</sup> (*šàu-trš*<sup>2</sup>) „t. p.; stūma, šova, sklāstis; akstis (mėsai kabinti)“, *šau-tra* „strėlė; brūklys, kartis; sklāstis“, *šau-tris* „brūklys; akstis“ (: *šauīt* „šauti; smogti; smarkiai grūsti, kišti“); dėl priesagų *-(s)te* ir *-(s)tra* kaitaliojimosi dar plg. la. *skaiste* (*skaista*, *skaists*) „žalga, apynkartė“ ir *skāistra*<sup>2</sup> „t. p.“.

Latvių kalboje yra žinomas dar vienas tos pačios šaknies tarmiškas karties pavadinimas, tačiau dėl balsių kaitos šaknyje turintis *-a-* (ir tuo pačiu nepakitusį prie-

šais einantį *sk-*): *skastiņš* „klostis“ (ME III 874); neužregistruota nedeminutyvinė jo forma šiaipjau kitu kuo nesiskirtų nuo *šķests*, *-s* (*šķests*).

La. *šķeste*, *šķeteri* ir kiti panašūs karčių pavadinimai buvo laimingesni, negu lie. *kēstēs*. Teisingas jų etimologizavimo kelias ėmė ryškėti jau XIX a. pabaigoje, kai pasirodė J. Zubato spėjimas dėl galimos sąsajos su sl. \**ščetb*, \*(*š*)*četina* ir lie. (*s*)*ketera*<sup>4</sup>. Tačiau nuodugniai šių baltų ir slavų žodžių formalūs ir semantiniai tarpusavio santykiai pirmą sykį buvo panagrinėti tik visai neseniai specialiai tam skirtame žinomo Leipcigo slavisto ir baltisto Rainerio Ekerto darbe<sup>5</sup>. Po šio darbo jau daug sunkiau abejoti, kad tai tikrai vienos ir tos pačios šeimos žodžiai, net jei rezervuotai žiūrėtume į atskirų darbe iškeltų detalių tokį interpretavimą, kuriuo norima įrodyti baltų ir slavų žodžių itin didelį artumą ar tiesiog tapatumą. Daugelis dalykų, randamų R. Ekerto darbe, šioje vietoje nebekartojami ar tik trumpai užsimenami, labiau žiūrima ši bei tą nauja pridėti, nepamirštant nė šaknies \*(*s*)*ket-* pačios tolimosios praeities, kurią vargu begalima susekti vien baltų ir slavų kalbų rėmuose ir kuri iki šiol tebeskendi miglose.

Baigus apžvelgti įvairių kárčių pavadinimais einančius \*(*s*)*ket-* šaknies atstovus lietuvių ir latvių kalbose, iš sykió galima priminti, kad ir slavų kalbų giminaičiams nėra svetima maždaug tokia pat reikšmė, kaip tai teisingai yra išryškinęs R. Ekertas, nurodydamas r. trm. (Archangelsko srities) *уѣмь* „statmenų baslių, statinių tvora; tvoros basliai bei kartys“ ir slov. *ščēt* „perkolos, takišys, baslių užtvara upėje“. Tai, žinoma, dar neleidžia kalbėti apie tikslų reikšmės ir formos atitikmenų buvimą baltų ir slavų kalbose. Sl. \**ščetb* (< \**sketis*) negalima tapatinti su la. *šķests*, *-s* ir pastarojo *-s-* laikyti antriniu, vėliau įterptu. Tai skirtingi dariniai, ir latvių žodžio (kaip ir lie. *kēstēs* ir kt.) *-s-* visai natūraliai yra atsiradęs iš šaknies galinio *t* sandūroje su priesagos priebalsiu.

2. Apie lie. (*s*)*ketera* patogiausia pradėti kalbėti nuo varianto *keterà*, kurią vieną tik ir būtų galima laikyti mūsų bendrinės (literatūrinės) kalbos žodžiu, ir tai apyreičiu. Bendrinėje kalboje jo svarbiausia reikšmė yra „(kalno, bangos) viršūnė“. Iš miesto kilę betarmiai lituanistikos studentai paklausti dažniausiai tik tokią reikšmę ir prisimena. Kur *keterà* iš seno pažįstamas kaip gyvas tarmės žodis, jo pagrindinė reikšmė paprastai yra „gyvulio sprandas (arčiau pečių), sprando ar nugaros ties pečiais viršutinė (pakilesnė, išsišovusi) dalis, gogas, kūbrys“. O jis pažįstamas Žemaičių pietuose, gretimų (pietesniųjų) vakarų aukštaičių, dar toliau pereidamas į dzūkų pietines šnektas. Prie tų buvimo vietų, kurios nurodytos LKŽ V 648, dar

<sup>4</sup> J. Zubatý, – AfslPh XVI (1894) 414 t. Toliau plg. K. Būga, RR II 315 (ir II 152); ME IV 29; J. Holub, F. Kopečný, ESJČ 375 t.; M. Фасмер, ЭСРЯ IV 505 t.

<sup>5</sup> R. Eckert, Lit. (*s*)*keterà* ‘Widerrist (bei Pferden)’; ‘Buckelhaar’ u. a. und seine Verwandten, – Baltistica VIII (1972) 133–146.

galima pridėti šias: Vidùklė (Paupỹs), Slavikai, Plókščiai, Sintautaĩ, Vilkaviškis, Plùtiškės, Prėnai, Šveñtežeris, Veisiejai, Nedzìngė. Be įprasčiausio kirčiavimo *keterà* (3<sup>b</sup>), vienur kitur, gal būt, pasitaiko kirčiavimas *kētera* (1) – taip yra užrašę studentai iš Šakių, Veiverių, Vilkaviškio (poroje pastarųjų vietų esą abejaip kirčiuojama). Žodžio *keterà* būta ir Prūsų Lietuvoje, kaip matyti iš to krašto žodynų. LKŽ skiriamos septynios *keterà* reikšmės, tačiau iš tarmių ne visos jos žinomos. Labai galimas daiktas, kad dalis vien raštų pavyzdžiais iliustruojamų reikšmių nėra senos. Be jau minėtos įprasčiausios „gogo, kūbrio“ reikšmės, žodyne einančios pirmąja, tarmėse dar gana gerai pažįstama ketvirtoji žodyno reikšmė „gūbrio šeriai, plaukai“. Tiesą sakant, tai nėra visai savarankiška reikšmė, veikiau to paties *keterà* „gogas, kūbrys“ kiek specifinis vartojimas atskiruose pasakymuose (plg. *(pa)statyti, (pa)šidaušti kētera*; galimi ir tokie tarpiniai pasakymai, kaip *(pa)imti už keteros*). Šerių ar plaukų, kurie yra skyrium nuo keteros, nebesudaro jos dalies (yra nupešti, nurauti), juk nepavadinsi žodžiu *keterà*. Tą patį tinka pasakyti dėl reikšmės „karčiai (Kammhaar der Pferde)“, kurią žodžiui *keterà* yra priskyre savo žodynuose Ruigys (II 219) ir Milkus (II 292); jau Neselmanas yra atsisakęs ją patvirtinti, pats taip aiškindamas: „der Widerrist, Bug am Pferde (nicht das Kammhaar, die Mähne, wie M. DL. 292 hat)“ (N 198). Čia vėl, matyt, bus kalti tokie ir dabar tarmėse įmanomi pasakymai, kaip *laikytis už (arklio) keteros, nusitverti už keteros* ir pan., kuriuose, žinoma, *už keteros* semantiškai iš esmės gali nesiskirti nuo *už karčių*. Konstatavus, kad reikšmė „kūbrio (gogo) šeriai, plaukai, karčiai“ lietuvių kalboje tebėra užuomazgos stadijoje, kad ji formuojasi pagrindinės reikšmės „kūbrys, gogas“ pamatu ir dar nėra nuo pastarosios kaip reikiant atsiskyrusi, iš sykio aiškėja, kad nederėtų ja labai remtis, kai aiškinami žodžių su *\*(s)ket-* santykiai (tarp kitko, klaidinga įžiūrėti betarpišką semantinę sąsają su sl. *\*ščetь, \*(š)četina* „šerys, (kolekt.) šeriai“). Be poros minėtų, LKŽ randame dar vieną tarmėse paliudytą reikšmę – „stogo viršūnė, šelmuo, kraigas“. Jai patvirtinti, beje, duotas vienintelis pavyzdys, ir tas pats labai įtartinas, nes iš Skuodo, vadinasi, tokio ploto, kur šiaip yra žinoma vartojant tiksliai variantus su *sk-*, ne *k-*. Tačiau dėl pačios reikšmės tikrumo abejoti nereikėtų. Ji visai įmanoma (plg. abiejų reikšmių – „kūbrys, ketera“ ir „šelmuo, kraigas“ – lie. *gūbrỹs, kūkšturas*, la. *çegums*), ir vietomis toks *keterà* vartojimas iš tiesų žinomas (pavyzdžiui, Vidùklėje, Sintautuōs), tik reikia pridėti, kad suvokiamas daugiau ar mažiau metaforiškai (stogo viršutinė briauna tarsi lyginama su gyvulio kūbriu, nugara); neutraliu, įprastiniu stogo viršūnės pavadinimu tose šnektose eina koks kitas žodis.

Šalia *keterà* sporadiškai pasitaiko kitų kamienu variantų. LKŽ duoda *keteria* (Pivašiūnai) ir *keteris* fem. (su klaustuku, iš raštų). Su kitonišku priesagos balsiu (ne *-e-*) didžiajam žodynui yra žinomi *kētaras* (iš Juškos žodyno) ir *ketirà* (iš Prūsų Lietuvos žodynų).

Maždaug tokios pat semantikos yra variantai su *sk-*. Garbingiausią vietą jų tarpe ir čia užima o kamieno lytis *sketera*, nors ne taip nustelbdama kitoniškus variantus, kaip *ketera*. Pirmiausia gana didelis ištisinis plotas jai tenka Žemaičiuose, šiauriau nuo *keteros* arealo. Kirčiuojama dvejopai: *skētera* (1) (Skuōdas, Mōsėdis, Kalnālis, Kuliai, Kretingà, Alsėdžiai) ir *sketerà* (3<sup>b</sup>) (Notėnai, Papilė, Kuršėnai). Toliau *skētera* dar yra gretimoje Šakynoje, o *sketerà* žinoma atskirose rytų aukštaičių šnektose (Dūsetos, Svėdasaĩ, Kurkliaĩ, Gėlvonai) ir net Dzūkų pietuose (Kāpčiamiestis, Ālovė), kur vietomis vėl esą kirčiuojama *skētera* (Valkiniņkai). Iš kitų kamienu variantų Žemaičių šiaurėje yra *skēteras* (1) (Ylakiaĩ), randamas ir Daukanto raštuose, vienur kitur Aukštaičiuose, rytuose (Výžuonos) ir pietuose (Pelesà), pasitaiko *sketerė* (3<sup>b</sup>) (paprastai prisimenamas kiek specialesne senovine reikšme „jaučio sprando vieta (kūbrys), kur uždedamas jungas“), dar kiti rytų aukštaičiai turi *sketeris* (klm. *-iēs*) (Taurāgnai), *sketerỹs* (3<sup>b</sup>) (Kirdeĩkiai) ir kiek didesnę ištisinę plotą užimantį *sketėrius* (2) (Daugėliškis, Ignalinà, Palūšė, Liņkmenys, Švenčionėliai; Liņkmenų žodžio kirčiavimas *skēterius*, žr. Z. Zinkevičius, Lie. dialektol. 190, veikiausiai tėra parašymo ar spaudos klaida, žr. J. Kardelytė, – Kalbotyra II (1960) 30). Pora variantų yra žinoma su *-a-* priesagoje: *skėtara*, kuris, kaip matyti iš LKŽ kartotekoje esančių ankstesnių dešimtmečių lapelių, užrašytas tiek iš žemaičių (Alsėdžiai), tiek iš rytų aukštaičių (Subāčius, Vabalniņkas) atskirų šnektų, ir *skėtaras*, gana įprastas šiaurinėje Žemaičių dalyje (Viekšniaĩ, Mažeĩkiai, Tirkšliaĩ, Židikai, Šātės, Vārduva = Kalvarijà). Su *-u-* irgi yra pora variantų, bet jie kol kas tik iš senesnių raštų žinomi: *sketura* (reikšme „der Kamm des Pferdes“) iš Prūsų žodynų (Neselmanas nurodo ėmęs iš Brodovskio žodyno, o Kuršaitis, duodamas laužtinuose skliaustuose, tik parodo, kad jam pačiam toks variantas, lygiai kaip ir *sketerà*, svetimas) ir *sketuras* iš J. Balvočiaus, kilimo nuo Laižuvos, originalių darbų ir perdirbinių, pvz.: *Jonukas, nutvėrės paršuką už sketuro, išmetė pro duris* (Jonukas Karklynas eina Lietuvos pazintu. Parasze Prietelis. Shenandoah, Pa., 1903, 18); *Pašautas Vilpišis pastato sketurą, užriečia vuodegą, šoksta akysna ir suleidžia nagus krūtinėn taip, jog sunku beištraukti* (Zoologija skiriama sodiečiams. Parašė J. Gerutis. Pagal Bremo. I, Seinai, 1912, 93).

Semantiškai variantai su *sk-*, kaip sakyta, beveik nesiskiria nuo variantų su *k-*. Šalia pagrindinės reikšmės „kūbrys, gogas“ ir jos atšakos „ant kūbrio augantys plaukai, šeriai“ tam tikruose kontekstuose, plg. *Paršelis liesas, skētera pasišiaušusi* (Mōsėdis); *Šuva tik uržgia, sketerà pasišiaušė* (Svėdasaĩ); *Kiaulė kajp ašeris sketerą sustata prieš šunį kajp supĩksta* (Juškos žodyno rnr., s. v. *sketerà*), neretai pasitaiko perkeltinis vartojimas, kai žodis taikomas žmogaus tarpupetei, kukšterai, kuprai, sprandai, kartais net drabužiui ties ta vieta, apykaklei pavadinti, plg. *Dar parėk – tuoj skēteron gausi* (Valkiniņkai); *Užlėkė* (užkrito) *už sketėriaus* (Ignalinà). Tų reikšmių, kuriomis *ketera* žinomas tik iš raštų, *sketera*, nebūdamas bendrinės

kalbos žodis, paprastai neturi. Šiek tiek abejonių kelia reikšmė „kalno viršūnė“, kuriai patvirtinti LKŽ kartotekoje tėra vienintelis užrašymas: *Sėk nesėk, sketerōj niekas neauga* (Dusetos). Iš ypatingesnių sporadiškų reikšmių, savo prigimtimi irgi veikiausiai perkeltinių, LKŽ kartotekoje dar užfiksuotas „žuvies nugaros pelekas“ (*sketerà* Papilė) ir „rugienų pakopa po pradalge (t. y. ilgesnių ražų ruožas)“ (*skētaras* Vieکشniai). Ne metaforiško, o jau, matyt, metoniminio pobūdžio galėtų būti varianto *skētaras* vartojimas reikšme „jaučio kuodas tarp ragų“, žodynui užrašytas iš Ylakių (bet šios šnektos atstovei studentei težinomas *skēteras* „(gyvulio) kūbrys“). Lieka pridėti, kad ir čia visai įmanoma jau anksčiau komentuota žodžio *keterà* reikšmė „stogo viršūnė, šelmuo, kraigas“ – taip pavartojami, pavyzdžiui, *skētera* (Alsėdziai– Juškos žod. rinkr., Kuliai), *skētaras* (Vieکشniai). Ir Daukanto *sketeras* pavartotas šia reikšme: *Ant cziókóru nómo buo liekej ankabintì o stogo sketers spalejs apkrautas ir welienomis par dwę oulektę ilgomis apslougoutas* (Budą Senowęs – Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū iszraszē... Jokyb's Łaukys. Petropilie, 1845, 21). Kad čia žodžiu *sketeras* vadinamas šelmuo, teisingai yra iškėlęs jau L. Geitleris, žodynėly prirašydamas (vok.) „dachfirst“<sup>6</sup>. Tačiau lingvistinėje literatūroje, neišskiriant nė naujausios, kartais klaidingai nurodoma reikšmė „klostis, (vok.) dünne Stange im Strohdach“. Jos autorius yra Leskynas. Jo manymu, Daukanto *sketeras* reiškias ne „šelmuo“ (tos reikšmės esąs greta pavartotas *čiukuras*), o tą patį, ką la. *šķeteris* ar *šķeters*<sup>7</sup>. Iš tiesų cituotame Daukanto sakinyje *sketeras* semantiškai tik tiek skiriasi nuo *čiukuras*, kad eina ne įprastiniu, o metaforišku šelmens pavadinimu, be to, juo suprantama tik pati stogo viršūnė, viršutinė briauna (ir tik iš lauko pusės, todėl *sketera(s)* vargiai galimas tokiuose pasakymuose, kaip *Prikriovėm daržinę lig pat čiukuro*). Pagrindinė žodžio *sketeras* reikšmė ir Daukantui yra buvusi „(gyvulio) kūbrys, sprandas“; pavyzdžiui, Daukanto rankraštinėse pastabose dėl Neselmano žodyno prie išsirašyto *Sketura* yra pridurta: *u nas skēteras, np. parsza skēteras, wieprza kark* (J. Kruopas, – LKK V 235). Antra vertus, žodžio *sketeras* vartojimą Daukanto laikais reikšme „šelmuo, (le.) szczyt“ dar patvirtina LKŽ kartotekos išrašas iš A. Kašarausko „Litvanica“ tos vietos, kur pateikiama biržėno K. Daukšos rankraštinio žodyno medžiaga.

Žodžio *sketera(s)* substratinių liekanų rytų slavų kalbose prieš keletą metų yra aptikę baltistams gerai žinomas ukrainų kalbininkas A. Nepokupnas – tai br. trm. *скитер* „skerstuvių dovana“<sup>8</sup> ir ukr. topon. *Скитерево*<sup>9</sup>.

<sup>6</sup> L. Geitler, *Litauische Studien*, Prag, 1875, 108. Taip Daukanto žodį aiškina ir K. Būga, *Aistiški studijai*, I, Peterburgas, 1908, 72.

<sup>7</sup> A. Leskien, *Die Bildung der Nomina im Litauischen*, Leipzig, 1891, 444.

<sup>8</sup> А. П. Непокупный, – *Мовознавство* 1969 3 19.

<sup>9</sup> А. П. Непокупный, – *Baltistica* VI (1970) 24.

Dėl vienodos reikšmės čia pat reikia minėti „tverečinių dzūkų“ žodį *sketėlis* „xpeber; paties nugaros viršaus šeriai“<sup>10</sup>. LKŽ kartotekoje yra Būgos lapelis, kuriame šis žodis (junginyje *meitėlio sketėlis*) tiksliau lokalizuotas – Dysnà (vadinasi, apie 12 km į rytus nuo Tverėčiaus). Arčiau Tverėčiaus, Dėdžiasaly, kaip matyti iš studentų informacijos, pažįstamas *sketėlius* (2) „sprandas, kukštera“: *Jonas svečių aš sketėliaus išsviedė pro duris*.

Sinchroniškai žiūrint, visi apžvelgti šios grupės daiktavardžiai dabar yra supaprastėję ir dariniais neina. Istoriskai, nors priesagos buvimas abejonių nekelia, visiško aiškumo dėl pirmykštės šių žodžių darybos nėra. Sunku, pavyzdžiui, pasakyti, ar tai deverbaliniai, ar denominaliniai vediniai. Tik tiek matyti, kad jie savo forma, priesagos įvairavimu nėra vieniši tarp panašios semantikos žodžių (darybiškai, beje, irgi dažnai miglotų ar dviprasmiškų). Galima palyginti kad ir šiuos įvairių iškilimų, išsikišimų pavadinimus: *čiūkuras* – *čiūkaras*, *gauburys* – *gaubarys* – *gaūbaras*, *gaūgaras* – *gaugorà* – *gaūguras* – *gaugurys*, *gūburys* (*guburys*) – *gūburas* (*gūburas*), *kauburys* – *kaūburas* – *kaūburė*, *kaugurys* (*kaūguris*) – *kaugurė*, *kaūkaras* – *kaukarà* – *kaukārė* – *kaūkoras* – *kaukōrė* – *kaukōris* – *kaukura* – *kaukuras* – *kaukurė*, *kauparà* – *kāūparas*, *kūkārai* – *kukorys* – *kūkūras* – *kukūrė* – *kukūris* – *kukūrius*, *kūkšterà* – *kukšteras* – *kūkštara* – *kūkštaras* – *kūkštira* – *kūkšturas*, *nūgarà* (plg. *nūgūrkaulis*), *skiauterė* – *skiauteris*, *-iēs* – *skiauterė*, *stūburas* (plg. *stubarākaulis*, *stubėrgalis*), *žiauberė* – *žiauberis*, *-iēs* – *žiauburys*. Prisiminus la. *šketeri* ir *šketra*, einančius kārčių pavadinimais, galima pridurti, kad ir ši – kārčių ar stiebų – reikšmė panašioms priesagų su *-r-* vediniams yra viena iš labiausiai įprastų, plg. lie. *mātaras* (*matarys*), la. *matars* (*matarà*), lie. *stābaras*, *stāgaras* (*stagarys*), la. *stagar(i)s* (*-e*), *stauberis* (*staubere*), *stāuburis*, lie. *stēbaras*, la. *stebere* (slov. *steber* „stulpas, kolona“), lie. *stegerys*, la. *steđeris*, lie. *steimberas*, *steimbras* (*stembrys*), *stēveras* (*steverys*), *stibiras*, la. *stiebrs*, lie. *stimberys* (*stimberas*), *stimbirys* (*stiimbiras*), *stiimbras*, *stūguras*, *žābaras*, *žabrà* (*žābras*), *žāgaras*. Dėl abejopų reikšmių sąlyčio plg. lie. *stūburas* „nugarkaulis“, bet trm. „stuobris, (rieklių) stulpas“, la. *stuburs* „stuobris, stulpas, šaka, kuolas, stimberys“.

3. Pereinant prie vksm. (*s*)*kēsti* „plėsti, skleisti, (pra)skirti“ ir kitų artimai susijusių žodžių, iš sykio krinta į akį, kad bendrinėje kalboje su šiuo veiksmazodžiu yra atvirkščiai, negu su (*s*)*ketera* – įprastesnis variantas su *sk-*, t. y. *skēsti*. Tarmėse *skēsti* irgi labiau išplitęs. Sunku rasti didesnę ištisinę tarmių plotą, kur jis būtų visai nežinomas, nepasitaikytų bent dalyje šnektų. Variantu *kēsti* nepažįsta ar beveik nepažįsta žemaičiai ir vakarų aukštaičiai. Tačiau po rytų ir pietų aukštaičių šnektas jis gana plačiai pasklidęs; prie LKŽ V 644 t. minimų šnektų gali būti prijungtos dar šios: Naujamiestis, Krinčinas, Daujėnai, Anykščiai, Debeikiai, Skiemónys, Vėvis,

<sup>10</sup> K. Būga, RR II 152.



Veisiejai. Šiame plote ne vienoje vietoje pramaišomis vartojami abu variantai – *kęsti* ir *skęsti*: Aviliai, Tverėčius, Gėlvonai (K. Morkūnas, – LKK III (1960) 54), Kaišiadorys. Variantų *skęsti* ir *kęsti* pirmą kartą geografijos pasikeitimo viena iš priešasčių gali būti sangražinių *kęsti* vedinių su priešdėliais antrinis skaidymas (sangražos *-s(i)-* priskyrimas prie šaknies, plg. taip atsiradusius *skabinėtis*, *stverti* ir kt.). Antriniai veiksmožodžiai savo pradžios priebalsiais ne visada sutampa su toje pat vietoje esančiu pirminiu veiksmožodžiu. Pavyzdžiui, poroje *kėtótis* – *skėtótis* „skeryčiotis, mosikuoti; daug vietos užimti“ dažnesnis pirmasis narys, ir neretai jį galima rasti kartu su *skęsti* (Užpaliai, Žemaitkiemis, Ukmergė, Plūtiškės, Kybartai; šiaip *kėtóti(s)* dar turi Naujamiestis, Dusetos, Nedzingė; toliau žr. LKŽ V 651 t.). Apyretės *skėtótis* buvimo vietos, tiesa, irgi plačiai išsibarsčiusios (Tauragnai, Ignalinė, Surviliškis, Ąlovė, Valkiniškai). Nebesigilinant į atskirų variantų geografiją, kitas panašias poras užteks vien priminti (nelokaluotus narius su *k-* galima rasti LKŽ V): *kęscioti* „sklaistyti, plaikstyti, plėtoti; mosikuoti, skėtrioti“: *skęscioti* „t. p.“ (dažnesnis, ir bendr. kalboje), *kęstelėti* (*kęsterėti*) „mostelėti, kiek praskėsti“: *skęstelėti* (*skęsterėti*) „t. p.“ (su *sk-* dažniau, ir bendr. kalboje), (*išsi-*) *keteriėti* (Naujamiestis; *Tas krūmas jau tiek išsiketeriėjęs, tik vietą užima* Kybartai): *sketeriėtis* „mosikuoti, skėscioti“ (Kairiai, Ariogala), *kėtrėti(s)* „skeryčioti(s); plačiai skleisti, šakotis“: *skėtrėti(s)* „skeryčioti(s)“ (Dusetos, Pociūnėliai; daug dažnesnis *skėtriėti*, vart. ir bendr. klb.). Kiti panašūs plėtimo(si), plėščiojimo (mosavimo) ar ėjimo išsiplėtus reikšmės veiksmožodžiai yra žinomi vien tik su *k-* arba *sk-* (dalis čia ir kitur minimų pavyzdžių turi ne *-t-*, o *-s-*, atsiradusį šaknies ir priesagos sandūroje iš *ts*): *kėsauti* „mosikuoti“, *kėsinėti* „išsikėtusiam vaikštinėti“, *kėsinėti* „eiti nevikriai, išsikėtusiam“, *kėsnėti(s)* „skeryčioti(s), skėscioti(s), kėtoti(s); plačiai augti, šakotis; sklaidyti(s), iš(si)plėsti“, *kėsnėti* „skėtrioti, mojuoti“, *kėsėti (-uoti)* „eiti išsikėtusiam; skėtrioti, mos(ik)uoti“, *iš-kęstyti* „išsklaidyti, praskėsti“, *kėtinti* „plėsti“, *kėnėti* „kėsnėti, kėtotis“ (Dusetos, žr. K. Būga, RR III 834); *skėtėti* – dainos pasakyme *Eršketužiu skėtėjau* (Tautosakos darbai V 132; plg. *Tas kėlmas erškėčių prasikėte labai* Juškos žod. II 397), *skėtrauti* „plėščioti“ (Plókščiai, žr. K. Būga, RR II 374, kur cituojama ir Daukšos Post. 239, *idant' geidulėi kėno ne fketrautu*), *skėtrėti* – *Aršketėlu skėtrėjau* (Juškos Liet. svotb. dągnos nr. 494; plg. ir Juškos žod. rnr. s. v. *skėtrėti*: *Reketis, eršketis skėtri = stovi išsiskėtęs*). Šalia minėtų veiksmožodžių tarmėse gerokai pasitaiko savo forma ir reikšme jiems labai artimų vardažodžių, kurių daryba paprastai tebėra visiškai aiški. Galima ribotis vienu kitu kiek įdomesniu pavyzdžiu: *kėsas* (*kėsas*) „kas išsikėtęs, kėsuodamas eina“, *kėselis* „t. p.“, *kėscias*, *-ià* „klišas, klyvas“; *skėtė* (4) „laumžirgis, žirgelis, velnio arklys“ (Duőkiskis, Dusetos, Tauragnai), *skėtra* „kas skėtrioja, plevėsa“ (Žvirgždaičiai, Geistarai), „išsiskėtėlis, gvėra“ (Skiřsnemunė), be to, *skėtra* LKŽ kartotekai iš vienos vietos (Añčiškio) užrašytas kaip pastatomo prie-

taiso (lankčio, vytuvų) siūlams vynioti pavadinimas; dėl didelio formos įvairavimo užkliūva dygiosios šunobelės (*Rhamnus cathartica* L.) pavadinimas (rodos, vis to paties užrašinėtojo) — *kėtara, kė'dara, kėtra, skėtrà* (vis tie patys Taurėgnai!), *škėtrà* (Utenà); dar plg. *sketeris* „mėtyklė“ (J. Baronas, R. lie. žod. (1933) 618 s. v. *шубáлка*; ir *sketeris* „pagaliukas praskeltu galu akmenims laidyti“ Gudžiūnai, žr. J. Elisonas, — APh III (1932) 155).

Nuo apžvelgtos žodžių grupės semantiškai jau yra daugiau ar mažiau nutolę tie, kuriais žymimi psichikos reiškiniai. Ypač ryškiai atsiskiria noro, žadėjimo reiškiamieji žodžiai: *kėsauti* „ketinti, žadėti, taisyti; norėti, geisti“, *kėsčiauti* „t. p.“, *kėsčioti* „ketinti, žadėti“, *kėsintis* „norėti, rengtis ką daryti; taikstyti ką pikta daryti (pasisavinti, užgrobti)“, *kėsýtis* (*kėsosi, kėsėsi*) „t. p.“, *kėsláuti* „ketinti, taisyti, kėsintis“ (plg. *kėslas, kėslas* „noras, ketinimas, (piktas) planas“), *kėsotis* „norėti, ketinti“, *kėsúoti* „t. p.“, *kėsti* (*kėta, kėto* bei *kėtė*) „t. p.“, (*pa-, už-*) *kėsti* (*-kenta, -keñto*) „(užsi)manyi, (pa)norėti, ryžtis“, *kėsti* (*kėta, kėto* bei *kėtė*) „ketinti, norėti, geisti“ (dažniau *užsikėsti*), *ketenti* „norėti (ką daryti)“, *ketėti* „t. p.“, *kėtėti* „labai norėti, geisti“, *ketinóti* „ketinti“, *ketinti* „norėti, taisyti ką daryti; žadėti“ (vartojamas jau sen. raštuose; Chilinskio Bibl. rnr. tėra reikšme „(pa)žadėti“, plg. *Kurią* [evangeliją] *kietyno feney per Pranašus sawo* Ch<sup>1</sup>PvR I 2). Semantinę raidą tinkamai yra paaiškinęs ir kartu įrodęs artimą giminystę su *kėsti* (ir kt.) E. Frenkelis<sup>11</sup>. Iš tiesų pasitaiko ne vienas atvejis, kai abejos reikšmės tarsi tebėra susiliejusios, plg. *Jis sù grėbliu kėsėja mušti manè* (Juškos žod. III 90); *Jis tik kėsinasi, tik kėsinasi — jau man ir duos* (LKŽ V 637; panašių pavyzdžių yra s.v.v. *kėsýtis*, 2 *kėsti*); toliau plg. lie. *už(si)móti* „sumojuoti, mostelėti“ ir „panorėti, ketinti, ryžtis“. Norėjimo, žadėjimo reikšmėmis pažįstamos lytys įprastos tikrai su *k-*. Vienintelė išimtis, rodos, yra LKŽ kartotekos *sketėti* (*skėta, sketėjo*) „labai norėti, trokšti“ (Paringys).

Išsiskėtimas ar skėtriojimas, skeryčiojimas psichikos plotmėje gali būti suprantami kaip piktumas, atžagarumas, nenuolaidumas, priekabumas, vaidingumas. Taip yra atsiradę *sketė* (4) „piktas, nesugyvenamas žmogus, priešgyna“ (Duōkiškis, Dusetos, Daūgailiai, Taurėgnai, Kùktiškės), *skėtras*, *-à* || *skėtrùs*, *-ì* „akiplėšiškas, nenuolaidus“ (Duōkiškis), *skėtráuti* (*-áuna, -ávo*) „ieškoti barnių, priekabių, skeryčioti“ (Taurėgnai), *skėtrinykas* „peštukas (gaidys)“ (SD<sup>5</sup> 96: *Kokotliwy. Pugnator gallus gallinaceus. Sketrinikas*)<sup>12</sup>. Šitokia semantinė raida, kaip matyti, paprastai reiškiasi lytyse su *sk-*. Vienišesni yra Lazdijų *kėčiúotis* „peštis, muštis“ (LKŽ V 479) ir Juškos žodyno *pasikesyti* „susibarti, susivaidyti“ (LKŽ V 637).

Iš (*s*)*kėsti* grupės žodžių vienas kitas išsiskiria kiek neįprasta savo forma. Pavyzdžiui, *kisti* (*kita, kito*) „ketinti, žadėti, baustis“ ir (*iš*)*kitóti* „(iš)kėtoti, išvystyti“

<sup>11</sup> E. Fraenkel, LEW I 247.

<sup>12</sup> Dėl kitų tos rūšies pavyzdžių dar žr. K. Būga, RR II 374.

turi šaknyje *-i-*, apibendrintą iš intarpinių esamojo laiko formų<sup>13</sup> (plg. trm. *sukiñta*, *užkiñta* „susimano, užsinori, įsigeidžia“). Toliau galėjo atsirasti jau ir *keisėtis*, *keisintis*, *keisytis*. Dėl palyginti dažnoko skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių kaitaliojimosi žodžio pradžioje šiai grupei, gal būt, reikėtų skirti ir *gėsauti* „labai norėti, trokšti, geidauti“ (LKŽ III 274), *gėsuoti* „t. p.“ (LKŽ III 280). Iš lietuvių kalbos ploto pietų LKŽ kartotekoje yra užregistruoti *šketeřlinti* „repečkoti, kreivoti“ (Valkiniñkai), *šketernóti* „eiti, vilktis“ (Marcinkónys), *škětrauti* „eiti, šleivoti“ (Valkiniñkai), *škětróti* „nedailiai vaikščioti, kreivoti“ (Būdvietis, Rudaminà, Pùnskas, Valkiniñkai). Tai gal būtų galima bent iš dalies sieti su pietuose vietomis pasitaikančiais *s*, *z* vietoj *š*, *ž* ir taip atsiradusiu tų priebalsių maišymu, tačiau ir šiaip yra žinoma panašių atvejų, kai vietoj *sk-* yra *šk-*, plg. *škrābė* „sudžiūvėlė“ (Židikai), *škrābti* „džiūti“ šalia *skrābė*, *skrābti*, *škuřlis* „skuduras“ (Židikai) šalia *skuřlis* ir kt.

Kalbėti apie *\*(s)ket-* šaknies žodžių panašią semantinę grupę su centrine reikšme „skėsti, plėsti“ mums artimiausioje latvių kalboje gana sunku. ME IV 30 I *škētēt* antroji reikšmė „atdalities“, tiesa, gal ir nėra labai tolima nuo „skėsti(s)“. Panašiai su pastarąja dar būtų galima gretinti, pavyzdžiui, I *šketīt* „išnarplioti, atpalaiduoti, draikyti, kėtoti; (refl.) išsivyti, rykšti“. Su iš(si)skėtimo idėja įmanoma sieti ir tokių žodžių reikšmes, kaip *šketrs* „retas (kalbant apie barzdą, plaukus)“, *šketra* „toks gluosnis (retesnėmis šakomis), virbinis gluosnis (Salix pentandra L.)“. La. *šketere* (*šketeri*) „(ant lankčio suvyniotų gijų) sruoga“, *šketerēt* „(gijas) sukti“, *škētēt* „sisisukti, vytis (į siūlą)“, rodos, lyg ir labai artimi su lie. *sketerioti* „(iš)sukti (siūlas)“, bet visa bėda, kad pastaroji reikšmė nėra patvirtinta iš gyvos kalbos ir veikiausiai Miežinio žodyne (ten duota: *sketerioti. šketerét. rozstrzępywać, z-rozwijać nici. крутить (нитки.) 219*) bus atsiradusi dėl dažnokai tame žodyne pasitaikančio lietuvių ir latvių kalbų faktų maišymo (vélesniame Ryterio lie.-la. žodyne *sketerioti* gali būti paimtas iš Miežinio). Lieka, tiesa, dar vienas su verpalais susijęs žodis – *(s)kėsti* grupėje minėtas *skėtra* „lanktis“, bet nėra jokio tikrumo, kad la. „sukti“ panašiu raidos keliu taipgi būtų iš „skėsti, plėsti“. Psichikos srities ar šiaip abstraktesnėje latvių leksikoje dar sunkiau įžiūrėti reikšmės „skėsti, plėsti“ neabejotinų pėdsakų. La. *ketēt* „ketinti, ketėti“ (ME II 371, EH I 698), tebūdamas skolinys iš lie. *ketėti*, nieko nerodo. Kas kita yra *cecināt* „kurstyti (kiršinti, siundyti)“ – pačių latvių žodis, jau J. Endzelyno (ME I 376) susietas su lie. *ketėti*. Nėra abejonės, kad tai giminiški žodžiai, tačiau kiek artimesnės (o vis dėlto gana tolimos) jų reikšmės dar neleidžia kalbėti apie kažkokį ypatingą istorinį tų žodžių tapatumą ar bent apie paralelinę semantinę raidą, nes nėra akivaizdu ar lengva į įrodoma latvių žodžio reikšmę atsiradus irgi iš „skėsti, (užsi)moti“.

<sup>13</sup> E. Fraenkel, LEW I 247. Šia proga reikia pasakyti, kad šitaip, matyt, turėtų būti aiškinamas ir *kisti* (*kiñda, kido*) „pradėti kedėti, driksti, skarti“, kurį dėl reikšmės ir *k-* sunku atskirti nuo *kedėti, kedėnti* (ir kt.) ir jungti su *skiesti*, kaip tai daro E. Frenkelis (LEW I 259).

4. Apžvelgus lietuvių ir latvių kalbose \*(s)ket- šaknies žodžių tris atskiras stambias grupes, kiekvienai iš kurių būdinga vis kita centrinė reikšmė, – 1) „kartis“ (lie. *kėstės*, la. *škeste*, *šketeri* ir kt.), 2) „gogas, kūbrys“ (lie. (s)*ketera*, *sketėli(u)s* ir kt.), 3) „plėsti, skleisti“ (lie. (s)*kėsti*, *skėtrióti* ir kt.), – ir prisiminus, kad slavų kalbų giminaičiams būdinga dar kita – „šerių“ – centrinė reikšmė, net jei paliekami nuošaly į tas grupes nebetilpę pavieniai individualesnių reikšmių žodžiai, darosi aišku, jog visiškai beviltiška tokias skirtingas dabartines reikšmes susieti tarpusavy tiesiogiai, įsivaizduoti jas visas esant atsiradus vieną iš kitos paprastos semantinės raidos keliu. Svarbiausias veiksnys, suformavęs tokią didelę semantikos ir formos įvairovę, yra žodžių daryba. Šakotų darybos santykių pradžių pradžios reikia ieškoti veiksmožody. Lie. (s)*kėsti*, į kurią akys krypsta pirmiausia, deja, kaip atrodo, yra kiek nutolęs nuo savo pirmykštės reikšmės. Kokia turėjo būti ta pirmykštė reikšmė, kad suteiktų semantinį pamatavimą (motyvaciją) reikšmių „kartis“, „gogas, kūbrys“, „šeriai“ ir pan. vediniams, gali paaiškėti, pasižvalgius, kaip yra motyvuoti kitų šaknų panašios semantikos žodžiai. Pasirodo, kad ypač dažnai bendrasis jungiamasis semantinis elementas yra „kyšoti, stūksoti, styroti“, plg. s.v.a. *parrēn* „styroti“, s.isl. *barr* „spyglys, spygliuotis“ ir (formaliai tolimesnius) *burst* „šerys; kraigas, šelmuo“, s.v.a. *burst(a)*, *borst* „šerys, (vok.) *Borste*“, s.i. *bhr̥ṣṭīh* „išsikišimas, smaigalys, briauna, kampas“; gr. *χοιράς* „kyšantis (iš vandens)“, vok. Granne „akuotas; (trm.) kiaulės keteros šerys“, air. *grend* „barzda“, le. *grań* „nuoga kalnų ketera; (sen.) kraštas, briauna; riba“, s.-ch. *zpańa* „šaka, šakelė; atšaka; (iškilus) pėdos kaulas, kėltis“; vok. *ragen* „kyšoti“, s.ang. *hracca* „sprandas“, lie. *krāké* „(kumpa) lazda; turėklas“, *krākas* „gegnė“, *krėklas* (*kreklà*) „t. p.“, *krėklas* „krūtis“, la. *kracis* „baslys su skersiniais javams žardyti“, r. (trm.) *κρόκκα* „kumbrys, kerplėša; gegnė“ (dėl dalies žodžių giminystės santykių abejojama); lo. *ēminēre* (*prominēre*) „kyšoti, išsikišti, styroti“, *mons* „kalnas“, s.isl. *mānir* „šelmuo, kraigas“, *māna* „t. p.; nugarkaulio smegenys; (vksm.) kyšoti“ ir (skirtingesnės formos) norv. *manke* „arklio gogas“, dan. *manke* „karčiai“; v.v.a. *regen* „kyšoti, styroti, iškilti“, *reck(e)* „laiba kartis, žalga“, norv. (trm.) *raaga* „t. p.“. *rahe* (v.v.ž. *rā*) „kartis“, s.isl. *rá* „burių kartis (skersai laivo stiebo)“<sup>14</sup>. Ne vienu atveju matyti, kad šitokios semantikos žodžiai gali turėti galutinę atramą veiksmožodyuose, reiškiančiuose „skelti, daužti“ ar pan., plg. lie. *stūksóti* (= *stūgsóti*), *stūgti* „styroti“, *stūguras* „stuobris, stulpas, stabas“, norv. *stauka* „stumti, smogti, užgaũti“, vok. (rytpr.) *stūken* „stumti, grūsti“, s.v.a., v.v.a. *stoc* „lazda, kamienas“; r. *мопчáмь* „kyšoti, stūksoti, styroti, riogsoti“, *мопчь* „stačiomis“, blg. *сmpчá* „kyšau“, le. *stark* „šaka; stuobris; iš žemės kyšantis mietas; akstinas“, slov. *strčif*

<sup>14</sup> Toliau dar plg. C. D. Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago, 1949, 211 t., 232; H. Schuster-Šewc, – *Lėtopis A* 19/2 (1972) 151 t.

„grūsti, kišti“, slov. *strčiti* „durti“ (toliau – r. *mópkamb* „grūsti, stumti, mušti“, *nómopok* „smūgis“, blg. *mǫpkam* „trinu“ ir kt.). Ypač pamokomi darybos ir reikšmės santykiai keletu tokių žodžių šeimų viduje, kurios ne vien semantiškai, bet ir formaliai artimos mūsiškei, būtent: 1) lie. *kėdóti* „sklaidyti, kėtoti, skėsčioti, mosikuoti; (ne vietoj) rioglinti“, *kedénti* „pašyti, ardyti“, *kādaras* „varptis, apynojas“, *kedē* (*kėdē*) „baldas vienam sėdėti“, *kėdēs* „mažos rogutės rąstų laibgaliams uždėti, kalaitės, pavažos, šunelis“, *skedérva* (*skedérla*) „skeveldra, medžio atplaiša“, la. *šķēdē(r)ns* „skalnis, skala, skeveldra, griežinys, riekė“, *skadiņi* „žiogriai“, *ceđri* (*cedriņš*) „(šiliniai) viržiai“ (pavadinta pagal išsišakojimą, išsikėtojimą), *cedriens* – jei reikšmė tikrai „skiedrynas“ (EH I 262 su klaustuku), luž.a. *šćedrić* „trupinti“, ang. *shatter* „sudužti, subyrėti; ardyti“, gr. *σχεδάω* „skaldau; sklaidau, blaškau“, arm. *šert* „skala, pliauska“ – visi iš ide. *\*(s)ked-* „skelti, skaldyti“; 2) lie. *skįfesti* „skystinti; (per)skirti“, *skáidyti* „skirstyti į dalis, dalyti; sklaidyti“, *skied(r)à* „medžio skepsnė; malksna“, la. *šķeista* (*šķeiste*, *šķeists*) „žalga; meškerykotis; klostis; apynkartė; (avigania) lazda“ (šis ir tolesni latvių kalbos karčių pavadinimai, beje, -s- galėtų ir iš -t- turėti, pirmiausia siedamasis su *skiētas* ir kt.), *šķeiksta* „meškerykotis; klostis“ (su įterptiniu -k-), *šēikste*<sup>2</sup> (*šēiksts*<sup>2</sup>, -s) „klostis“ (dėl disimiliacijos be -k- šaknyje), *skaiste* (*skaista*, *skaists*) „žalga, kartis, apynkartė“, *skàistra*<sup>2</sup> „t. p.“, *skaīda* „skiedra; malksna“, s.air. *sciāth* „mentikaulis, mentė“, bret. *scoaz* „t. p.“, gr. *σχίζω* „skeliu, skaldau, kapoju, perskiriu“, *σχίζα* „skala; pliauska; (dgs.) malkos“ – ide. *\*skei-d-* „skelti, perdalyti, skirti“; 3) lie. *skiētas* „tokia audžiamų staklių dalis; (ekėčių) skersinis“, la. *šķiets* „skietas; brauktuvė; skersinis branktams prikabinėti“, *šķieta* (*šķiete*) „žąsies ar kito paukščio krūtinės kaulas, ketera“, pr. *scaytan* „skydas“, le. *szczyt* „(kalno ar kt.) viršūnė; šelmuo, kraigas; (sen.) skydas“, s.isl. *skeið* „skietas“, *skið* „skila; slidė“, s.v.a. *scīt* „skila, pagalys“, v.v.a. *schīten* „skaldyti“, go. *skaidan* „atskirti“ – ide. *\*skei-t-* „skelti, skirti“; 4) lie. *skiauterė* „gaidžio ar vištos išauga kaktoje; (kalnų, bangų) ketera“, *skūsti* (-ta, -to) „skustuvu plaukus šalinti; (žievę, šiaip paviršių) lupti, grandyti“, la. *šķaute* „(aštri) briauna“, *šķautre* „skiauterė“, v.air. *scothaid* „atpiauna“, *scoth* „ašmenys, smaigalys“, gr. *σχοτάλη* „brūklis, kuoka, lazda, voliukas“ – ide. *\*(s)keu-t-* „piauti, skusti, skirti“, šalia kurio galėtų būti ir 5) *\*(s)keu-d-* „t. p.“, kur priklausytų (iki šiol, beje, nepatenkinamai etimologizuojami) lie. *skaudūs*, -i „skausmą keliantis; aštrus; graudus, greit lūžtantis, traškus, trupus“, *skaudrūs*, -i „aštrus; status“, *skudrūs*, -i „aštrus“, *skūduras* „skiauterė, skarmalas“, *kiūsti* (*kiuñda*, *kiūdo*) „kedėti, driksti, plyšti“, la. *skaudrs* „aštrus; šaižus, nemalonus, skaudus“, *skaudre* „aštri briauna“, *skàusts* „gogas, kūbrys, ketera, kukštera, sprandas; pleištas, kuoliukas“, *skàustava* (-ave, -uve ir kt.) „gogas, sprandas“, *šķàudere*<sup>2</sup> „briauna“, *šķaudra* „šiurkštumas, grublėtumas, kietumas“, *kàuss*<sup>2</sup> (*kàustava*, *kaūstavs*<sup>2</sup>, *kaustuve*) „gogas, ketera, sprandas“, *kàusa*<sup>2</sup> „gogas; kalno, kalvos ketera“, *kàusva*<sup>2</sup> „gogas; kalvutė pievoje, pelkėje“, *kàusla*<sup>2</sup> „gogas;

ketera“, *kàusma*<sup>2</sup> „ketera, sprandas“, *kàuss*<sup>2</sup> „pleištiškas“, *kuõsa (kùosa)* „gogas, arklio ketera; (žmogaus) sprandas, kukštera; (prk.) kalnų ketera, kalnagūbris“, *kuose* „tarpupetė, kukštera“, *kùosa*<sup>2</sup> „tarp dviejų pradalgių likusi nenupiauta žolė“, *(s)kuosa* „asiūklis, ožkabarzdīs“ (neišplėtam dantiniu formantu *\*(s)keu-* atstovauja la. *skaut*<sup>2</sup> „mušti, smogti“, s.i. *skauti* „krapštydamas smulkina“, *skunóti* „įpiauna, prabado“, *niškāvam* „draskus, į skutus suplėšantis“ ir kt.).

Visos ką tik suminėtos (1–5) išplėstinės šaknys galiausiai remiasi pirmine indoeuropiečių šaknimi *\*sēk-* „piauti“<sup>15</sup>. Šių šaknų žodžių ir anksčiau apžvelgtų žodžių su *\*(s)ket-* nuostabus semantinis paralelizmas nepalieka jokios abejonės, kad ir čia turim to paties būrio išplėstinę šaknį su maždaug tokia pat pirmykšte reikšme „skelti, skirti“. Kaip šalia *\*skeid-* yra *\*skeit-* (plg. ir anksčiau neminėtus *\*skeib-* — *\*skeip-*) ar šalia *\*skeid-* — *\*(s)ked-* (iš kitur plg. ide. *\*ghreib-* — *\*ghreb(h)-*, lie. *griėbti* — *grebóti, grabinėti*), taip šalia *\*(s)ked-* ir *\*skeit-* visai įmanoma įsivaizduoti iš seno buvus *\*(s)ket-*. Tas *\*(s)ket-* „skelti, skirti“ tik ir galėjo suteikti motyvaciją iš pirmo žvilgsnio tokių nesuderinamų reikšmių, kaip „kartis“, „gogas, kūbrys, ketera“ ar „šeriai“, dariniams. Veiksmožodžių (*skėsti* ir kt.) dabartinės reikšmės „plėsti, skleisti“ raida iš pirmykštės „skelti, skirti“ irgi lengvai suprantama ir dažnokai pasitaikanti, plg. lie. *skleisvi* „skėsti, plėsti, kėtoti“, *klėsti* „t. p.“ šalia *skėlti* „dalyti pusiau, plėsti“.

Šiame straipsnyje tenorėta išryškinti žodžių šeimos su *\*(s)ket-* pačius bendruosius ramos bruožus. Apie individualesnės reikšmės ar šiaipjau labiau abejotinus šios šeimos narius baltų kalbose ir už jų ribų vertėtų kada nors pakalbėti atskirai.

## WÖRTER MIT DER WURZEL *\*(s)ket-*

### *Zusammenfassung*

Die baltischen und slavischen Wörter mit der Wurzel *\*(s)ket-* unterscheiden sich sehr ihrer Semantik nach. Die wichtigsten Bedeutungen „Stange“ (lett. *šķeste, šķeteri* u. a.; hierher gehört auch lit. *kėstės* „zwei Holzstangen zum Tragen von Stroh oder Heu; Trage, Tragbahre“), „(Rücken)-kamm, Widerrist, Buckel“ (lit. *(s)keterà, sketėli(u)s* u. a.), „Borste“ (sl. *\*ščetb, \*(š)četina*) werden erst dann leicht verständlich, wenn die Wörter mit den genannten Bedeutungen als selbständige Ableitungen von *\*(s)ket-* — einer Erweiterung der indogermanischen Wurzel *\*sek-* „schneiden“ — betrachtet werden. Lit. *(s)kėstí* „spreizen, ausbreiten, entfalten“ steht noch verhältnismäßig nahe der ursprünglichen Bedeutung.

<sup>15</sup> J. Pokorny, IEW I 895 t., 918 tt., 954.